

Олексій Іванович Денищик,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук Хмельницького університету управління та права

КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ РІВНІВ СФОРМОВАНOSTI МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

У статті на основі аналізу наукових праць окреслено сучасний стан проблеми, визначено загальні підходи щодо видів критеріїв, теоретично обґрунтовано особисте бачення щодо рівнів. Зроблено висновок, що систему функціонально пов'язаних критеріїв становлять когнітивний, оцінно-емоційний та операційно-діяльнісний. Визначено рівні сформованості моральної культури майбутніх юристів у процесі їх професійної підготовки (низький, середній і високий) та їх показники.

***Ключові слова:** майбутні юристи, моральна культура, критерії та показники, професійна підготовка.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Нагальні проблеми розбудови правової української держави, соціальні та економічні перетворення, становлення судової гілки влади, вдосконалення правоохоронної системи зумовлюють необхідність у гуманізації та демократизації всіх сфер суспільного життя, подоланні правового нігілізму та моральної кризи, активному протистоянні масовим проявам хабарництва й корупції. У цих умовах зростає соціальне значення юриспруденції та юридичної професії, особливостями якої є її державний характер, правова регламентація діяльності, високоінтелектуальний творчий характер праці, процесуальна самостійність та персональна відповідальність фахівців.

Високий рівень моральної культури та морально-вольових якостей особливо необхідний юристам, оскільки ігнорування ними правових цінностей та норм моралі призводить до порушень законності, зловживання владою і службовим становищем, всюдозволеності, несправедливості та суб'єктивізму. Моральна культура юриста є основним бар'єром на шляху деформації його

моральної та правової свідомості. Саме тому вивчення майбутніми правниками етичних проблем своєї професії, знання та дотримання ними моральних норм і принципів у процесі виконання службових обов'язків стає необхідною умовою формування професіонала-юриста ХХІ століття з належним рівнем моральної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення зазначеної проблеми та на які опирається автор. Науково-теоретичні засади формування особистості, її загальної і, зокрема, моральної культури розроблялися у працях К. Байші, І. Беха, Л. Бурдейної, Г. Васяновича, І. Грязнова, В. Діуліної, І. Зязюна, В. Лозового, С. Крука, В. Плахтій, О. Пометун, О. Савченко, О. Сухомлинської, Л. Хоружої.

Питанням етики, моралі та моральності в юридичній діяльності присвятили дослідження І. Бенедик, В. Горшеньов, Г. Гребеньков, А. Коні, О. Кобліков, А. Мороховська, О. Скакун, С. Сливка, Н. Таварткіладзе та ін.

Вивчення наукових джерел з педагогіки і психології свідчить, що в дослідників відсутня єдина думка щодо критеріїв і рівнів сформованості особистості, у тому числі й її моральної культури.

Метою статті є визначення критеріїв і показників рівнів сформованості моральної культури майбутніх юристів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Критерії (від лат. *criterium* – порівняння) – це теоретично розроблені еталонні показники рівня сформованості різних якостей особистості. При цьому автор дослідження враховував ту обставину, що в юридичних джерелах це питання не висвітлювалося. Тому необхідно проаналізувати матеріали проведених наукових досліджень (К. Байша [1], Л. Бурдейна [2], І. Грязнов [4], В. Діуліна [5], В. Костів [8], С. Крук [9], О. Менюк [10], О. Рудіна [14], В. Стрельніков [15], Н. Таварткіладзе [16], Л. Хоружа [18], Г. Штефаніч [19] та ін.), визначити загальні підходи щодо видів критеріїв та обґрунтувати своє бачення щодо рівнів сформованості моральної культури майбутніх юристів.

Педагоги В. Галузьяк, І. Подласий, М. Сметанський, В. Шахов за спрямованістю, способом і місцем застосування умовно поділяють критерії вихованості особистості на дві групи: 1) пов'язані з виявом результатів виховання в зовнішній формі – судженнями, оцінками, вчинками, діями особистості; 2) пов'язані з явищами, схованими від очей вихователя, – мотивами, переконаннями, поглядами, орієнтаціями [13, с. 363; 11, с. 285].

Науковець О. Яцій на основі аналізу педагогічних наукових досліджень виокремлює три напрями в оцінці морального розвитку особистості: *функціональний атомарний підхід*, що рекомендує спиратися на численний перелік моральних якостей; *інтегративний підхід*, що пропонує спиратися на якийсь один, максимально широкий критерій, який дозволяє виявити і стисло зафіксувати головний зміст особистості, що визначає звичайну лінію її поведінки (моральна готовність вихованця тощо); *комплексний, інтегрально-аналітичний підхід* – у ньому інтегративний підхід виконує роль провідного методу вивчення вихованості; функціональний – як допоміжний [12, с. 303].

Відомо, що показником вихованості є рівень моральної свідомості. У цьому плані заслуговує на увагу теорія Л. Кольберга, який виділив три рівні (доморальний, конвенційний та автономний) і шість стадій розвитку моральної свідомості, визначив мотивацію поведінки особистості. Він вважав, що рівень морального розвитку визначається не обсягом пізнання певних “моральних правил” і ступенем засвоєння відповідних правил поведінки, а передусім мірою особистісного сприйняття моральних норм як цінностей та мотивами цього сприйняття [17, с. 80–87].

Посилаючись на думку науковців, Г. Штефаніч вказує на два підходи у визначенні критеріїв професійно-моральної стійкості особистості: через результативність моральної вихованості і через сформованість моральної позиції особистості. Він визначає критерії і показники, за якими вони оцінюються: *когнітивний критерій*: обсяг засвоєних особистістю моральних понять, розуміння взаємозв'язків між ними, здатність давати змістовну оцінку моральних цінностей та аналізувати форми їх вияву в поведінці й професійно-

службовій діяльності; самостійність і стійкість суджень щодо моральних норм, які регулюють взаємовідносини між людьми; уміння застосовувати знання моральних принципів у різних ситуаціях; *оцінно-емоційний критерій*: оцінні судження, що характеризують ставлення до моральних цінностей: стійкість, глибина, сила емоційних переживань, здатність до співчуття та співпереживання; *поведінковий критерій*: міра вияву в поведінці трьох груп вчинків (моральних, морально-неоднозначних та аморальних); активна протидія аморальним діям інших; дієво-практичне ставлення до власних вчинків; вияв моральних почуттів і переконань у поведінці [19, с. 7].

На думку С. Крука, основними критеріями моральної культури є: *інформаційно-пізнавальний*: наявність знань норм і принципів загальнолюдської моралі; глибина і повнота моральних знань професіонала; здатність самостійно оцінювати наслідки службової діяльності; *якісно-особистісний*: наявність в особистості моральних якостей і почуттів; повнота й виразність її моральних звичок; моральний характер стосунків з іншими; *операційно-дійовий*: ступінь єдності знань, переконань і практичних дій; справедливість у розв'язанні конфліктних ситуацій; наявність моральних аспектів поведінки в критичних службових ситуаціях [9, с. 9].

Є й інші думки щодо критеріїв оцінки. Наприклад, найзагальнішим критерієм морально-психологічної готовності до вчительської діяльності, на думку Л. Кондрашової, є вчинки, педагогічні дії, які відповідають професійно-етичним нормам і в яких знаходять відображення професійно-моральні якості особистості вчителя, особливості його інтелекту [7, с. 48].

Як стверджує В. Діуліна, система критеріїв сформованості моральної культури студентів передбачає: сформованість її характерологічних ознак, наявність професійно необхідних моральних якостей; інтерес щодо морального самовиховання, усвідомлення моральних вчинків і дій; вияви моральної поведінки в стосунках з іншими людьми [5, с. 88].

Три критерії розроблено І. Грязновим, зокрема *інформаційно-пізнавальний*: рівень володіння системою необхідних для ефективного

виконання службових обов'язків етичних знань; здатність самостійно оцінювати рівень моральної вихованості підлеглих; здатність здійснювати аналіз морального клімату в колективі підлеглих, формувати власну аргументовану позицію; *мотиваційно-ціннісний*: усвідомлення значущості морального виховання для майбутньої професійної діяльності; прагнення до вдосконалення етичних знань, умінь і навичок морального виховання; свідоме ставлення до виконання своїх обов'язків, коли єдність слова та справи стає повсякденною нормою моральної поведінки курсанта; *операційно-діяльнісний*: уміння застосовувати етичні знання для вирішення завдань оперативної службової діяльності; уміння оцінювати моральний потенціал колективу, моральність стилю діяльності підлеглих керівників; уміння самостійно організовувати процес морального виховання серед підлеглих [3].

Кафедра культурології Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого (В. Лозовой, Г. Буряк) пропонує систему із п'яти показників (критеріїв) для виявлення рівня моральної культури особистості: *перший* – знання основних норм, правил, принципів, ідеалів; *другий* – оцінка норм, правил, принципів, ідеалів як соціально справедливих, суспільно необхідних і гуманних; *третій* – вчинки та їх відповідність проголошеним моральним принципам, втілення поглядів у життя, реалізація через стосунки з людьми і природою; *четвертий* – соціальна значущість мотивів поведінки. Мотивація визначає важливий аспект співвідношення свідомості й діяльності; *п'ятий* – здатність особистості до морального розвитку, самовиховання і самовдосконалення [6, с. 149–152].

Зважаючи на ці та інші думки науковців, проведені власні дослідження, робимо висновок, що систему функціонально пов'язаних критеріїв сформованості моральної культури майбутніх юристів становлять *когнітивний, оцінно-емоційний та операційно-діяльнісний*.

Показниками *когнітивного* критерію є: рівень знань основних норм моралі та моральності, принципів, правил, цінностей і впевненість у необхідності цих знань; здатність оцінювати їх соціально справедливими,

гуманними і суспільно необхідними; засвоєння вимог, які визначені в кодексах (правилах) професійної етики відповідних юридичних спеціальностей; *оцінно-емоційного*: наявність професійно необхідних моральних якостей (повага людської гідності, толерантність, гуманізм, правдивість, порядність, колективізм, доброзичливість, сумлінність), переконань, почуттів та їх вияв у процесі юридичної діяльності і поведінці; соціальна значущість мотивів поведінки та їх відповідність меті діяльності; здатність майбутнього юриста до співчуття та співпереживання; міра особистісного сприйняття моральних норм як цінностей і мотивів цього сприйняття; *операційно-діяльнісного*: відповідність моральних вчинків проголошеним цінностям, уміння діяти відповідно до цих цінностей у ситуаціях морального вибору; прагнення до морального саморозвитку, самовиховання і самовдосконалення; здатність забезпечувати моральний характер стосунків і спілкування із студентами та викладачами.

Науковцями В. Діуліною та С. Круком на підставі власних підходів розроблено та охарактеризовано три рівні розвитку моральної культури: *низький, середній та високий* [5, с. 88–89; 9, с. 9–10].

У цілому позитивно оцінюючи результати наукового пошуку цих учених, ми не погоджуємося з твердженням С. Крука про те, що особистість з високим рівнем культури «перевищує норми і вимоги щодо моральних якостей та почуттів» [9, с. 10].

Учена Л. Бурдейна визначає чотири рівні сформованості моральної культури студента вищого навчального закладу торговельно-економічного профілю: *творчий* (високий), *рефлексивно-пасивний* (вище середнього), *репродуктивний* (середній) та *емпіричний* (низький). Критеріальними показниками можуть бути такі моральні норми: відповідальність, справедливість, миролюбність, толерантність, повага людської гідності, порядність. Показники всіх критеріїв реалізуються за допомогою індикаторів, які визначені відповідно до характеристики: ступінь вияву, міцність, глибина, повнота, дієвість, соціальна значущість характеристик, що вивчаються, самостійність у реалізації моральних знань, умінь, навичок [2, с. 8–9].

Проаналізувавши різні підходи до визначення стадій моральної вихованості особистості, Г. Штефанич виділив чотири рівні професійно-моральної стійкості курсантів: *високий, достатній, тривожно-критичний і незадовільний* [19, с. 8].

Відповідно до критеріїв і показників І. Грязновим розроблено п'ять рівнів моральної вихованості особистості, а саме: *дуже високий, високий, середній, низький і дуже низький* [3, с. 18].

Залежно від рівня розвитку кожного структурного елемента моральної культури (моральної свідомості, моральних почуттів, моральної діяльності, моральних відносин, моральної програми), їх співвідношення, орієнтації особистості В. Лозовой та Г. Буряк гіпотетично визначають такі рівні моральної культури: *низький, «мозаїчний», раціональний, емоційно-експресивний, високий* [6, с. 158].

У процесі дослідження проблемним стало питання пошуку методик визначення *рівнів сформованості* моральної культури. При виборі найбільш доцільних рівнів керувались завданням, що потрібно оцінити не лише і не стільки знання етичних категорій і принципів, норм моралі та моральної свідомості, рівень моральних відносин, діяльності і поведінки, сформованості моральних якостей особистості, але й інші аспекти, пов'язані з процесами психічної діяльності людини (емоціями, почуттями, потребами, уявленнями).

Внутрішня позиція особистості виявляється в поведінці, у тих вчинках моральної спрямованості, які вона здійснює в процесі діяльності. Відомо, що педагогіка використовує такий ефективний спосіб діагностики, як метод виховних ситуацій, зокрема проблемних. У процесі дослідження він дозволяв нам вирішувати два завдання: визначати рівень сформованості моральної культури і водночас її формувати. При цьому використовувались як ситуації, що повсякчас виникають у навчально-виховному процесі (під час лекцій і семінарсько-практичних занять, у бібліотеці, у роботі «Юридичної клініки» та «Громадської юридичної приймальні»), так і створені (заплановані) ситуації (вибір між особистим і громадським: участь у волонтерському русі та роботі

правничих загонів, проведення лекцій і бесід, розподіл обов'язків, пов'язаних з участю у громадській роботі, гуртах художньої самодіяльності, брейн-рингах, олімпіадах, змаганнях).

Висновки. Усе вищезазначене дало змогу зробити висновок про те, що рівнями сформованості моральної культури майбутніх юристів є:

низький – у студентів, які володіють неглибокими знаннями з етики, мають несформовані моральні якості та нечіткі уявлення про норми та принципи моралі та моральності; під час навчально-виховного процесу допускають вчинки всупереч вимогам загальноприйнятих норм поведінки; формування професійно необхідних моральних якостей знаходиться на початковому етапі, а поведінка здебільшого мотивується власними інтересами; відсутнє прагнення до морального самовдосконалення;

середній – у студентів, які набули етичних знань, знають загальноприйняті в суспільстві норми і принципи моралі та моральності, засвоїли основні вимоги моральної культури та етики юриста; в процесі навчання та особистому житті поведінка має суперечливий характер, без суттєвого переважання позитивних або негативних вчинків; у ситуації морального вибору мотивують свої дії «наведенням порядку», «суворим дотриманням закону» тощо, орієнтуються здебільшого на зовнішні чинники (вказівки викладачів та кураторів, громадська думка, вплив збоку, традиції, які склалися в студентському колективі); потреби працювати самостійно над самоудосконаленням та поліпшенням своїх моральних якостей недостатньо виражені;

високий – у студентів, які володіють морально-вольовими якостями, глибокими знаннями основних норм і принципів моралі та моральності, оцінюють їх як соціально справедливі, суспільно необхідні й гуманні; мають сформовані моральні почуття, загострене відчуття добра, честі, гідності, справедливості; набули навичок та практичних умінь діяти відповідно до моральних цінностей у ситуаціях морального вибору; постійно працюють над своїм самовдосконаленням, активно протидіють порушенням моральних норм у

студентських колективах та оточенні, забезпечують моральний характер стосунків та спілкування з викладачами та колегами.

Таким чином, у результаті аналізу наукових праць вітчизняних та зарубіжних учених, вивчення досвіду роботи вищих навчальних закладів України визначено критерії (когнітивний, оцінно-емоційний та операційно-діяльнісний), рівні сформованості моральної культури студентів (низький, середній, високий) та їх показники: рівень володіння етичними знаннями та оцінка моральних норм і принципів як гуманних та суспільно-необхідних; наявність моральних якостей; соціальна значущість мотивів поведінки та усвідомлення необхідності моральної культури; відповідність моральних вчинків проголошеним цінностям; уміння діяти в ситуаціях морального вибору; прагнення до морального саморозвитку, самовиховання і самовдосконалення.

У подальшому відповідно до завдань Закону України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року робота спрямовується на науковий пошук та теоретичне обґрунтування методів та критеріїв оцінки однієї із важливих компетентностей майбутнього професіонала формування гармонійно розвиненої особистості, її професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей; результатів виховання студентської молоді в дусі українського патріотизму і поваги до Конституції і державних символів України.

Список використаної літератури

1. Байша, К. М. Соціально-педагогічні умови морального виховання студентів у позанавчальній діяльності : дис... канд. пед. наук : 13.00.07 / Байша Кіра Миколаївна. – Херсон : ХДПУ, 2000. – 193 с.
2. Бурдейна, Л. І. Формування моральної культури студентів вищих навчальних закладів торговельно-економічного профілю : дис... канд. пед. наук : 13.00.07 / Бурдейна Людмила Іванівна. – Тернопіль : ТНПУ, 2005. – 20 с.
3. Грязнов, І. О. Система морального виховання майбутніх офіцерів-прикордонників : [моногр.] / І. О. Грязнов. – Хмельницький : НАДПСУ, 2004. – 370 с.
4. Грязнов, І. О. Теоретико-методичні засади морального виховання майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України : автореф. дис. на здобуття наук.

ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / І. О. Грязнов. – Тернопіль : ТНПУ, 2005. – 40 с.

5. Діуліна, В. В. Соціально-педагогічні умови формування морально-етичної культури майбутнього керівника у сфері управлінської діяльності : дис... канд. пед. наук : 13.00.05 / Діуліна Віра В'ячеславівна. – Харків, 2002. – 187 с.

6. Етика : навч. посіб. / [В. О. Лозовой, М. І. Панов, О. А. Стасевська та ін. ; за ред. проф. В. О. Лозового]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 224 с.

7. Кондратова, Л. В. Морально-психологічна готовність студента до вчительської діяльності / Л. В. Кондрашова. – К. : Вища школа, 1987. – 56 с.

8. Костів, В. І. Методологічні засади формування базової культури особистості / В. І. Костів // Вісник Прикарпат. ун-ту. Філософські і психологічні науки / [гол. ред. кол. С. М. Возняк]. – 2002. – № 3. – С. 3–18.

9. Крук, С. Л. Формування моральної культури у курсантів-прикордонників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія та методика професійної освіти” / С. Л. Крук. – Хмельницький, 2003. – 18 с.

10. Менюк, О. А. Формування правової культури підприємця: теоретичні та прикладні аспекти / О. А. Менюк. – К. : Оріяни, 2001. – 172 с.

11. Педагогіка : навч. посіб. / В. М. Галузьяк, М. І. Сметанський, В. І. Шахов. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – Вінниця : Книга-Вега, 2003. – 416 с.

12. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / [Бартенєва І. О., Богданова І. М., Бужина І. В. та ін.] ; Південноукр. держ. пед. ун-т (м. Одеса). – Одеса : ПДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2002. – 344 с.

13. Подласый, И. П. Педагогика: 100 вопросов – 100 ответов : учебн. пособ. для студ. вузов / И. П. Подласый. – М. : Владос-Пресс, 2001. – 368 с.

14. Рудіна, О. М. Формування ціннісних орієнтацій старшокласників в умовах навчально-виховного процесу гімназії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / О. М. Рудіна. – К., 2002. – 20 с.

15. Стрельников, В. Ю. Критерії технологій навчання, орієнтованих на розвиток особистості / В. Ю. Стрельников // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. / [гол. ред. В. О. Зайчук]. – К. : Наук.-метод. центр вищої освіти, 2003. – Вип. 35. – С. 243–250.

16. Таварткіладзе, Н. М. Етичні основи діяльності адвоката-захисника : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Судоустрій, прокуратура та адвокатура» / Н. М. Таварткіладзе. – Одеса, 2003. – 16 с.

17. Хиггинс, Э. Шесть ступеней Лоуренса Кольберга / Энн Хиггинс // Народное образование. – 1993. – № 1. – С. 80–87.

18. Хоружа, Л. Л. Теоретичні засади формування етичної компетентності майбутніх учителів початкових класів : дис... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Хоружа Людмила Леонідівна. – К., 2004. – 386 с.

19. Штефаніч, Г. Г. Формування професійно-моральної стійкості у майбутніх офіцерів МВС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Г. Г. Штефаніч. – Хмельницький, 2003. – 18 с.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Галус О. М.

Стаття надійшла до редакції 31.07.2014

Денищик А. И. Критерии и показатели уровней сформированности нравственной культуры будущих юристов

В статье на основе анализа научных работ очерчено современное состояние проблемы, определены общие подходы по видам критериев, теоретически обосновано личное видение уровней. Сделан вывод, что систему функционально связанных критериев составляют когнитивный, оценочно-эмоциональное и операционно-деятельностный. Определены уровни сформированности нравственной культуры будущих юристов в процессе их профессиональной подготовки (низкий, средний и высокий) и их показатели.

Ключевые слова: *будущие юристы, нравственная культура, критерии и показатели, профессиональная подготовка.*

Denyshchyk O. I. Criteria and Indices of the Levels of Maturity of Moral Culture of the Future Lawyers

The author of the article studies one of the scientific problems of modern times – formation of harmonically developed personality. The goal of the article is determination of the criteria and indices of the levels of maturity of moral culture of the future professionals-lawyers. On the basis of the analysis of scientific works, modern state of the problem is outlined, general approaches to the types of criteria are determined, personal vision of the levels is grounded. The conclusion is made that the system of functionally united criteria consists of cognitive, evaluative-emotional and operational-active. The levels of maturity of the moral culture of the future lawyers in the process of their professional preparation have been determined (low (have superficial knowledge of ethics, not formed moral qualities and indistinct

conceptions of the norms and principles of moral and morality), medium (got ethic knowledge, know generally accepted in the society norms and principles of moral and morality, adopted general demands of moral culture and ethics of a lawyer) and high (have moral-volitional qualities, profound knowledge of the main norms and principles of moral and morality, evaluate them as socially fair, socially necessary and human)) and their indices: the level of grasping ethic knowledge and evaluation of moral norms and principles as humane and socially necessary; availability of moral qualities; social importance of the motives of behavior and awareness of the necessity of moral culture; correspondence of moral actions to the proclaimed values; ability to act in the situations of moral choice; aspiration for the moral self-development, self-education and self-perfection.

Keywords: *future lawyers, moral culture, criteria and indices, professional preparation.*